

Основні принципи наукової реставрації та їх правове забезпечення на сучасному етапі

Культура – спадок вікових традицій. Тому людство має усвідомлювати цінність пам'яток, вироблених віками, і передавати їх наступним поколінням. Вперше ці принципи було визначено Афіньською хартією 1931 року¹. Це сприяло розвитку міжнародного руху охорони пам'яток та створенню таких міжнародних організацій, як Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS – International Council on Monuments and Sites) та Міжнародний центр досліджень консервації та реставрації культурної спадщини (ICCROM – International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property). Головними завданнями ICCROM є розвиток консерваційної та реставраційної практики в усьому світі та підвищення розуміння суспільством необхідності збереження культурної спадщини, формування відповідної громадської думки.

В системі ICOMOS створено низку спеціалізованих фахових комітетів, які вирішують проблеми пам'ятоохоронної діяльності. Український національний комітет ICOMOS, до складу якого входить майже 200 фахівців, є членом цієї організації з 1994 р.². Передумовою вдосконалення методики охорони та реставрації пам'яток на національному рівні є вивчення та впровадження в пам'ятоохоронну практику принципів, узагальнених світовим співтовариством в міжнародних хартіях (ICOMOS). Надзвичайно важливою у розвитку теорії і практики охорони історико-культурних надбань стала Венеціанська хартія з охорони і реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць, ухвалена в 1964 р. на II Міжнародному конгресі архітекторів і технічних спеціалістів з питань збереження монументальних пам'яток (у 1965 році в Парижі Хартію було схвалено ICOMOS)³.

Відповідно до Хартії, культурна спадщина кожного народу є невід'ємною складовою світової культурної спадщини. Збереження, консервація, реставрація повинні проводитися згідно із загальноприйнятими нормативними засадами. Відповідно до положень, визначених Хартією, розкопки слід проводити згідно з науковими нормами та за міжнародними принципами археологічних досліджень, прийнятою

UNESCO у 1956 р. Потрібно забезпечувати консервацію руїн, а також уживати заходів для охорони й постійного захисту архітектурних елементів і виявлених під час розкопок предметів. Крім того, необхідно вживати заходів, що мають сприяти усвідомленню значимості пам'ятки, а не спотворювати її змісту. Будь-які реконструкції слід виключити відразу; можна вдаватися лише до анастилозу, тобто до відтворення фрагмента пам'ятки з наявних, але розрізаних елементів. Нововведені сполучувані елементи мають бути завжди пізнаваними та мінімальними, необхідними для забезпечення умов охорони пам'ятки та відтворення втрачених зв'язків цілісної форми ⁴.

До хартій ICOMOS належить і Міжнародна хартія з охорони та використання археологічної спадщини (Лозаннська хартія, 1990 р. ⁵), прийнята в доповнення до Венеціанської хартії. У ній дається визначення археологічної спадщини (археологічна спадщина – це частина матеріальної спадщини, основну інформацію про яку можна отримати археологічними методами. Спадщина включає всі сліди людського проживання й складається з місць, що фіксують усі прояви діяльності людини, в тому числі із залишених будівель і руїн усіх видів (включаючи підземні й підводні) разом з усім підйомним (культурним) матеріалом; визначається загальна політика охорони археологічної спадщини; декларується втілення принципів розробки планів економічного розвитку з мінімальним впливом на археологічну спадщину; визначаються принципи інвентаризації, польових досліджень, дотримання, консервації, музеєфікації, реконструкції, також важливість підготовки фахівців і міжнародного співробітництва.

В зазначеному контексті варто згадати і про декларацію, прийняту Комітетом ICOMOS 27-30 березня 1996 р. на Симпозіумі в Сан-Антоніо, присвячену автентичності та консервації пам'яток культурної спадщини. Відповідно до зазначеного документу, автентичність пам'яток є невідновлюваною, тому важливо, щоб документація була ретельною, а охорона і консервація проводилися таким чином, щоб інформація, взята з нової пам'ятки археології, була об'єктивною ⁶.

Цікавим також є і те, що Нарський документ про автентичність, складений відповідно до Конвенції про всесвітню спадщину 45-ма учасниками конференції про автентичність, яка проходила в місті Нага (Японія) в листопаді 1994 р., задуманий в дусі Венеціанської хартії 1964 р. Спираючись на цю Хартію, документ становить її концептуальне продовження. У ньому

враховано значну роль, яку посідає сьогодні культурна спадщина майже в усіх сучасних суспільствах. Нарська конференція була організована у співпраці з UNESCO, ICCROM та ICOMOS; основні доповідачі – Раймон Лемер та Герб Ствел.

Документ задекларував важливість різноманітності культур, які становлять інтелектуальне та духовне багатство, незмінне для всього людства. UNESCO фундаментальним принципом вважає той факт, що культурна спадщина кожного є культурною спадщиною всіх. Відповідальність за спадщину та спосіб управління нею належить передусім культурній спільноті, що створила цю спадщину, а потім вже тій спільноті, яка нею опікується. Проте приєднання до відповідних хартій та конвенцій передбачає також прийняття зобов'язань та етики, покладених в основу цих хартій та конвенцій.

Крім того, в документі порушено питання цінності та автентичності (її роль є провідною як у всіх наукових дослідженнях, втручаннях з метою збереження або реставрації, так і в процедурі занесення до Списку всесвітньої спадщини чи до якогось іншого інвентарного списку культурної спадщини) ⁷.

Слід зазначити, що хартії та інші документи ICOMOS є детально виписаними конкретними приписами та настановами, спрямованими на допомогу в реалізації на національному рівні положень конвенцій та рекомендацій UNESCO, які доцільно було б впроваджувати на сучасному етапі, зокрема, це стосується і реставрації пам'яток історії та культури.

Стан сучасної реставрації – це процес, який включає в себе вивчення пам'ятки на основі документальних свідчень, його фотофіксацію на різних етапах роботи, попереднє всебічне вивчення об'єкта реставрації сучасними науково-технічними методами та способами дослідження і, що не менш важливо, колегіальне обговорення, гласність та постійний контроль за виконанням робіт.

Термінологія, пов'язана з реставрацією, для багатьох незрозуміла. Це пов'язано передусім з різницею між реставрацією і консервацією: в деяких країнах ці два слова мають однакове значення, тоді як в інших – суттєво відрізняються. Втім, в усіх визначеннях основною метою є збереження культурних цінностей з мінімальним втручанням в історичний контекст. Це і є головним принципом наукової реставрації, основи якого закладено у Венеціанській хартії реставраторів:

- продовження термінів життя експонатів;

- мінімізація хімічних та фізичних руйнувань, а також збереження інформативності;
- документування;
- комплекс реставраційних заходів, що базується на наукових дослідженнях із застосуванням матеріалів, підтверджених науковими даними;
- детальне ведення фотофіксації зазначених вище процесів⁸.

Нижче наведенні приклади визначень, пов'язаних з реставрацією, прийняті визнаними міжнародними організаціями.

Консервація. Система заходів, метою яких є збереження культурних цінностей. Це, зокрема, огляд, документування, комплекс профілактичних заходів, що базуються на наукових дослідженнях.

Збереження. Захист об'єктів культурної спадщини за допомогою заходів, спрямованих на мінімізацію хімічних та фізичних пошкоджень або руйнувань, та збереження інформативності. Першочерговим завданням збереження є продовження життя об'єкта культури.

Реставрація. Система заходів, спрямованих на повернення первинного стану предмета, іноді за допомогою поповнення втрат не оригінальним матеріалом.

Активна консервація. Осмислене змінення хімічних та фізичних умов збереження об'єкта, метою якого є продовження термінів його існування. Заходи можуть включати в себе стабілізацію або реставрацію.

Превентивна консервація. Зниження пошкоджень або руйнування пам'ятки за допомогою визначення та застосування таких методів підтримання прийнятних зовнішніх умов; підтримання умов зберігання (контроль температури та вологості повітря); експонування (освітлення, атмосферні та побутові забруднення, безпека збереження при експонуванні); пакування; транспортування; страхування; профілактика від пошкоджень шкідниками; стійкість до надзвичайних умов; зміна формату, копіювання. До превентивної консервації належать всі можливі опосередковані дії по зниженню пошкоджень культурних цінностей, в тому числі і форми юридичного, законодавчого захисту пам'яток - акти та договори про тимчасову передачу на зберігання або виставку, фінансове забезпечення захисних заходів, професійну підготовку фахівців. Ще одним важливим аспектом використання стратегії превентивної консервації є ведення адекватної комп'ютерної документації збереженості творів та ретельна високопрофесійна фотофіксація, яка дозволяє фіксувати найменш незначні особливості збереження витвору^{9,10}. За

останні роки превентивна консервація перетворилась на самостійну дисципліну, проте, на жаль, в нашій країні превентивні заходи все ще не вважаються важливим інструментом збереження культурних цінностей, що дозволило би в багатьох випадках уникнути необхідності радикального реставраційного втручання.

Спеціалісти дуже добре знайомі з випадками, коли сховища не відповідають нормам збереження, що приводить до ускладнення робіт з укріплення експонатів, та вимагають частого повторення цих заходів через короткі проміжки часу. Непрофесійне зберігання, відсутність фінансування всіх наведених вище аспектів збереження культурних цінностей інколи приводять до катастрофічних наслідків. Альтернативою «лікувальній» реставрації, спрямованій на лише на усунення наслідків, мають стати превентивні заходи, що включають у себе всі опосередковані дії, спрямовані на створення навколишнього середовища, сприятливого для збереження творів.

Превентивна консервація – це сфера, в якій поруч з реставратором повинні активно працювати історики, фізики, хіміки, біологи, кліматологи та інші спеціалісти. Крім того, важливим фактором превентивного захисту пам'яток є турбота про сприятливе для збереження спадщини культурно-соціальне середовище, тобто моральний клімат. Потрібно усвідомлювати ціннісний статус пам'яток, кількість та направленість реставраційного впливу, істинну атрибуцію, умови збереження. Вибір критеріїв оцінки збереження культурних цінностей слід орієнтувати на визнані міжнародні стандарти.

Література

¹ The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments Adopted at the First International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments. – Athens, 1991.

² Л. Прибега. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань. Збірник документів. – К., 2009. – С. 18.

³ Прибега Л. В. Україна в контексті міжнародної системи охорони культурної спадщини.//Пам'ятки історії та культури України: Каталог-довідник.– Зошит I. – К., 2005. – С.108-109.

⁴ *Journaux Scientifiques/ Scientific Journals*, №4: *La Charte de Venise/ The Venice Charter*. Paris: ICOMOS, 1994. 212 p. ISSN: 1391 – 1147.

⁵ Прибега Л. В. Україна в контексті... С. – 108-109.

⁶ Międzynarodowe zasady ochrony i konserwacji dziedzictwa archeologicznego/ Wybrał i opracował Zbigniew Kobyliński. – Warszawa, 1998. – S. 129-130.

⁷ Міжнародні засади охорони нерухокої культурної спадщини. – К., 2008. – С. 139-141.

⁸ Jornaux Scientifiques/ Scientific Journals, №4: La Charte de Venise/ The Venice Charter. Paris: ICOMOS, 1994. 212 p. ISSN: 1391 – 1147.

⁹ <http://www.conservation-us.org>.

Станиціна Г.О.

Доля деяких археологічних пам'яток (за архівними документами НА ІА НАНУ)

Тисячі років берегла земля пам'ятки давно минулих часів. Це надбання предків, свідчення про їхнє життя, культуру та досягнення. Для сучасних поколінь такі пам'ятки – цінне джерело інформації про минуле, це наша історія, але, на жаль, не всі це цінують. Переглядаючи документи в архівах, можна знайти відомості про те, що порівняно недавно ще існували пам'ятки давно минулих часів, які, однак, були або безжально знищені, або просто не збережені. Наприклад, в Науковому архіві Інституту археології НАН України можна натрапити на архівні документи, що повертають нас до подій давно минулих десятиліть і нагадують про втрачені для науки пам'ятки, про які всі давно забули і про втрату яких відомо тільки вузькому колу спеціалістів.

Наприклад, в особовому фонді В.П. Петрова, зберігається кілька документів, що свідчать про сумну долю древніх пам'яток, втрачених недослідженими вже в часи існування археології. Про одну з таких втрат йдеться у виписках, зроблених В.П. Петровим з публікації професора В.Г. Ляскоронського, де сповіщається, що в 1842 році, при відбудові Десятинної церкви, було знайдено великий скарб, який таємно привласнив собі поміщик А.С. Анненков, а науковці ці речі навіть не побачили¹.

Історія цього знищеного скарбу стародавніх речей така: багатий курсько-орловський поміщик, поручик гвардії А.С. Анненков за жорстоке поводження з кріпаками був, за царським велінням, засланий на прожи-